

До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.086
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

*доктора географічних наук, професора Заставецької Лесі Богданівни
на дисертацію Чайки Ірини Мирославівни на тему: «Сільське розселення
України в умовах демографічної кризи: тенденції структурно-
територіальних змін», поданої на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 10 «Природничі науки»
за спеціальністю 103 «Науки про Землю»*

Ступінь актуальності обраної теми дисертаційного дослідження.

Наукове дослідження, здійснене Чайкою І.М. висвітлює проблему розвитку і функціонування системи сільського розселення в Україні в сучасний період. Авторка акцентує увагу на тому, що демографічна криза, яка простежується в Україні впродовж десятиліть, торкнулася всіх форм поселень, а особливо сільських. Невдалі, а часто і згубні реформи розвитку сільських поселень, які запроваджувались у ХХ столітті комуністичним режимом, негативно позначились в подальшому на функціонуванні сільської поселенської мережі, призвели до зникнення значної кількості малих сільських поселень - хуторів. Значні демографічні катастрофи, які пережила Україна у ХХ столітті (прямі та непрямі втрати населення під час Голодомору 1932-1933 рр., Другої світової війни, депортацій тощо) призвели до скорочення населення у подальші історичні періоди. Лише комплексне дослідження та моніторинг ситуації в сільській місцевості України дасть можливість розробити рекомендації щодо вирішення реальних проблем та попередження невдалих рішень щодо розвитку сільських поселень в майбутньому, їх демографічного відродження.

З огляду на вищевказане, обрана тематика дисертаційного дослідження Чайки І.М. є актуальною, вчасною і значимою для географічної науки.

Об'єктом дослідження є сільське розселення, а предметом - територіальні відмінності трансформації сільської поселенської мережі України в умовах демографічної кризи та регіональні особливості суспільного розвитку сільських поселень.

Метою дисертаційної роботи Чайки І.М. є виявлення основних територіальних відмінностей та причин трансформації сільського розселення в умовах демографічної кризи.

Основні завдання дослідження полягають у вивченні історії географічних досліджень сільського розселення України; аналізі історико-географічних особливостей формування сільської поселенської мережі України та виділенні основних чинників, які вплинули на її сучасний стан; визначенні регіональних відмінностей демографічної ситуації в сільській місцевості України та виявленні її впливу на зміни у розселенні; аналізі сучасного стану структурних показників сільського розселення; оцінці динаміки та напряму трансформаційних процесів в структурі сільського розселення регіонів України; аналізі наслідків адміністративно-територіальної реформи для сільської місцевості; оцінці суспільних настроїв щодо перспектив відновлення сільської місцевості.

Тема та зміст дисертаційних досліджень Чайки І.М. пов'язані з держбюджетною тематикою наукової роботи кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка «Людський і природний потенціал західноукраїнського прикордоння як чинник національної безпеки» (№ держреєстрації 0117U001400).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційній роботі Чайки І.М., є достатньо обґрунтованими. Дослідження, що включають теоретичний, аналітичний, польовий та камеральний етапи, проведені автором особисто. Наукові положення та висновки, представлені у дисертаційній роботі, відображають авторський підхід до вивчення демографічних проблем сільських поселень України. Структура дисертації є логічною, матеріали розділів супроводжуються ґрунтовними висновками.

Методологічні засади та методи досліджень, які застосовує авторка, дозволяють повною мірою забезпечити розв'язання поставлених завдань. Для вивчення особливостей формування поселенської мережі Чайка І.М застосувала поєднання історико-генетичного, ретроспективного та порівняльно-історичного методів.

У роботі представлено детальний аналіз демографічної ситуації в сільських поселеннях України. Для вивчення основних демографічних параметрів сільських поселень країни загалом та окремих її регіонів зокрема, авторка застосувала статистичні та демографічні методи досліджень. Для виявлення залежностей між окремими демографічними показниками та розселенськими параметрами авторка опирається на кореляційний аналіз. На основі опрацювання значної кількості статистичного матеріалу, авторка здійснює типізацію особливостей розселення регіонів України, застосовуючи при цьому метод кластерного аналізу.

Результати наукових досліджень Чайки І.М. знайшли вдале відображення у вигляді таблиць, графіків та рисунків. За допомогою картографічного методу авторці вдалось показати відмінності у демографічних показниках у різних регіонах України.

Вдалим доповненням вивчення суспільних настроїв щодо перспектив сільської місцевості та шляхів її відновлення, оцінки результатів реформи децентралізації стало проведене авторкою опитування (соціологічний метод).

Чайка І.М. опрацювала достатню кількість наукових публікацій, що послужило хорошою інформаційною базою для проведених досліджень та дозволило, окрім досліджень сучасної демографічної ситуації в сільських поселеннях України, здійснити ще й історичну періодизацію розвитку поселенської мережі в різні епохи, виявити основні чинники, які впливали на її формування в той чи інший період.

Джерельна база, представлена у дисертаційній роботі, містить 149 найменувань, з яких 11 – іноземною мовою. Наукові положення, висловлені іншими авторами, містять посилання на першоджерело, що *свідчить про відсутність у дисертаційній роботі академічного плагіату.*

Новизна наукових положень, їхня значущість для науки і практики.

Наукова новизна досліджень, представлених у дисертації Чайки І.М., полягає у тому, що вперше було створено картографічні моделі зміни середньої людності, щільності сільських поселень та щільності сільського населення з 1993 по 2018 рр.; детально вивчено та виявлено взаємозалежність між параметрами демографічного розвитку та структурними параметрами сільського розселення; виявлено типологічні відмінності областей України за особливостями співвідношення параметрів сільського розселення.

Проведені дослідження дозволили удосконалити історико-географічну періодизацію трансформації сільського розселення України відповідно до демографічних процесів та політичної ситуації. Авторкою здійснено докладний аналіз переваг та суперечностей адміністративно-територіальної реформи для сільських поселень України. Важливим внеском стало розроблення Чайкою І.М. практичних рекомендацій для відновлення сільської місцевості в районах демографічної кризи та для активізації економічного життя в українському селі. Для цього авторка здійснила дослідження ставлення населення до перспектив проживання в сільській місцевості за допомогою соціологічних методів.

Важливим внеском в дослідження системи розселення України стала розроблена Чайкою І.М. типізація областей України за характером сільського розселення. Авторка виділяє 10 типів на основі кластеризації областей України за поєднанням середньої людності з щільністю сільських поселень.

Окрім зазначеного, проведені дослідження дозволили вдосконалити понятійно-термінологічний апарат суспільної географії у питанні визначення понять «сільське поселення», «село», «селище». Доповнено теоретичні та методологічні положення для вивчення демографічної ситуації поселень, систем розселення.

Загалом ступінь наукової новизни дисертаційного дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків і рекомендацій відповідає вимогам до наукових досліджень на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 103 «Науки про Землю».

Практичне значення. Результати досліджень, наведені у дисертаційній роботі Чайки І.М., мають також прикладне значення. Вони можуть бути використані у розробці можливих шляхів вирішення суспільних проблем української сільської місцевості. Відображення територіальних відмінностей рівнів демографічних проблем та розселенських характеристик допоможе оцінити масштаб проблематики та запровадити окремі ефективні економічні та соціальні заходи. Проведене дослідження може бути корисним при розробці стратегій розвитку для окремих ОТГ, а також для розробки ефективних заходів демографічної політики щодо сільських поселень.

Повнота викладу результатів дисертаційної роботи та наукових положень в наукових публікаціях за темою дисертації. Наукові публікації за темою дисертаційних досліджень достатньо повно висвітлюють отримані результати – опубліковано 4 праці у фахових виданнях України (категорія Б) та 1 – зарубіжному фаховому виданні, що входить до наукометричної бази Scopus (при чому 3 праці з цього переліку є одноосібними). Отримані результати пройшли апробацію на Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях, за результатами яких опубліковано 7 тез доповідей.

Кількість, обсяг і зміст друкованих праць відповідають вимогам п. 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 198 сторінок. Перелік використаних джерел містить 149 найменувань. Структура дисертації побудована логічно та сприяє розкриттю основної теми, виконанню поставлених завдань. Дисертація оформлена відповідно до «Вимог оформлення дисертацій», затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40.

Ідентичність змісту анотації та основних положень дисертації. Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам та є узагальненим коротким

викладом її основного змісту, в ній представлено основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачкою роботу. Анотація не містить інформації, яка була б відсутньою в дисертації. Дисертація та оприлюднена анотація оформлені відповідно до вимог, встановлених МОН України.

Дискусійні питання та зауваження. Дисертаційна робота є самостійним та вагомим науковим дослідженням та справляє позитивне враження. Водночас, певні питання є дискусійними або потребують уточнення.

1. Здійснюючи аналіз демографічної ситуації в сільських поселеннях України, авторка робить висновок про надзвичайно складну демографічну кризу, яка особливо притаманна окремим регіонам України. Окремі сільські поселення, як стверджує Чайка І.М., повністю знелюднені, а окремі - опинились під загрозою зникнення через декілька років. Чи вивчався авторкою зарубіжний досвід відродження демографічно занепадаючих сільських поселень?

2. У розділі 3 у ході аналізу демографічної ситуації в сільських поселеннях України авторка неодноразово приходиться до висновку, що найгірша демографічна ситуація складається у сільських поселеннях Чернігівської та Сумської області (найнижчі показники народжуваності, високі показники смертності, найнижчий природний приріст населення тощо). Однак на рис. 3.22 бачимо, що найгіршу демографічну ситуацію демонструють Вінницька та Хмельницька області. Чим пояснюються такі розбіжності у тексті роботи та на рисунку 3.22?

3. У 4 розділі роботи авторка наводить статистичні показники щодо розвитку соціальної сфери сільських поселень (об'єктів транспортної, соціальної, медичної та освітньої інфраструктури тощо). Також подана статистика щодо повністю знелюднених сіл, які залишилися без населення, однак адміністративно не були ліквідовані. Однак ці дані представлені на початок 2014 року. А у 3 розділі на рис. 3.13 та 3.14 показана кількість сільських поселень, в яких не було народжень за період 2011-2013 рр. Чи була можливість здійснити аналіз цих та інших показників після 2014 року (наприклад до 2020 року)?

4. Проведене авторкою соціологічне опитування презентує населення вікової категорії до 25 років. Чим зумовлена така вибірка? Чи не доцільно було б провести такі опитування і для осіб старших вікових категорій для більш глибокого аналізу?

5. У тексті роботи звернення до рисунку 3.20 подано на с. 97 ще перед рис. 3.19 що в деякій мірі утруднює сприйняття текстової інформації. Також доцільно було б подати хоча б короткий аналіз рис. 3.20 та вказати чинники, які вплинули на формування показників сальдо міграції у вказаний період (1993-2020 рр.).

Висловлені зауваження мають рекомендаційний або дискусійний характер та не применшують позитивного значення і достовірності представлених результатів досліджень.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження Чайки І.М. містить посилання на використані авторкою джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав і академічної доброчесності. Всі випадки використання ідей, результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені належним чином. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, свідчить, що вимоги стосовно академічної доброчесності дисертанткою дотримано. Порушень академічної доброчесності не виявлено.

Загальна оцінка роботи і висновок. Загалом можна стверджувати, що у дисертаційній роботі Чайки І.М. висвітлено результати досліджень, які відзначаються науковою новизною, мають практичну цінність і на даний час є актуальними для поглиблення та систематизації знань про особливості розвитку та функціонування поселень у мережі сільського розселення України, їх демографічну ситуацію.

Вважаю, що дисертаційна робота Чайки І.М. виконана на належному науковому рівні та за повнотою реалізації поставлених завдань, достовірністю та обґрунтованістю представлених результатів, цінністю для теорії науки й можливістю впроваджувати їх у практичне використання цілком відповідає вимогам, що містяться у «Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44) та вимогам до оформлення дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40). Її авторка – Чайка Ірина Мирославівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 10 «Природничі науки» за спеціальністю 103 – «Науки про Землю».

Офіційний опонент:

доктор географічних наук,

професор, завідувач кафедри географії

та методики її навчання

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Л.Б. Заставецька